

О мова рідна! Їй гаряче Віддав я серце не дарма.

В. Сосюра

Виставка рекомендованих книг з історії української мови

До Дня української писемності та мови (27 жовтня)

Доля кожної мови прямо залежна від долі її носія. Як український народ віками виборював свою державність, так українська мова, перебуваючи в оточенні споріднених мов, віками боролася за своє існування проти асимілятивних впливів цих споріднених мов.

Понад 700 років Україна була розчленована між різними імперіями, і впродовж цього часу не було держави, яка б утверджувала і відстоювала українську мову на всій території України.

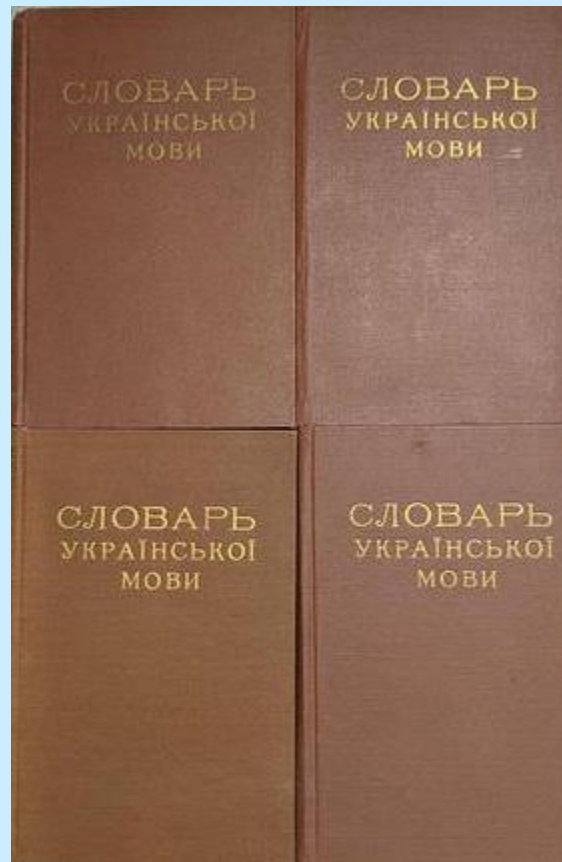
Багатовікове поневолення України фатально відбилося на психології українців, які в значній частині, особливо на Сході та Півдні України, перестали ідентифікувати себе з українською нацією, а отже, й перестали турбуватися про свою рідну мову, використовувати оберегати і захищати її.

Українська національна мова -- це найголовніший чинник національного самовизначення і самоутвердження українського народу, його національно-культурного відродження; саме вона є найголовнішою ознакою нації, найбільшою її святинею, що забезпечує єдність народу, який був розчленований, розмежований соціальними, політичними, релігійними та ідеологічними кордонами. Мова є тією консолідуючою силою, яка протягом століть згуртовувала український народ, давала йому наснагу і живильні імпульси у боротьбі за своє визволення від загального вікового національного і духовного поневолення. Мова забезпечує нормальне функціонування національного організму в усіх його аспектах, вона є цементуючим засобом при формуванні етносу як спільноти на всіх етапах його суспільного розвитку аж до сформування нації, головним фактором самоорганізації суспільства, найважливішим засобом самопізнання народу, спілкування людей вираження і трансформування думки, почуттів тощо. Панас Мирний відзначив, що «Найбільше і найбагатше добро в кожного народу -- це його мова, ота жива сходинка до його духу, його скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, досвід почування». У мові відбитий психічний склад народу, його звичаї, побут, його ментальність і його історія. Кожне покоління залишає в мові свої сліди, незважаючи на те, що вона постійно змінюється, поповнюється новими елементами, які породжує життя. Надбання попереднього покоління стають основою, базою для нових надбань наступних поколінь.

Відомо, що рідна мова сприймається не тільки як знаряддя формування думки, як засіб комунікації, а й як одне з головних джерел патріотичних почуттів, їх генератор, виразник духовної сфери людини. Рідна мова -- одна з найбільших цінностей людини яка прирівнюється до батьківської хати материнської ласки рідної Вітчизни .

З книги: Микола Лесюк "Доля моєї мови". -- Івано-Франківськ, 2004

Пропонуємо ознайомитися з першим словником української мови за редакцією Бориса Грінченка

Словарь Української мови: в 4 т. / Борис Грінченко,-- репринтне вид.-- К. Академія наук Української РСР, 1958-1959.

Відомий і неперевершений ЧОТИРИТОМНИЙ словник живої народної української мови за редакцією Бориса Грінченка - репринтне видання 1958-59 рр. з оригіналу 1907-09 рр. Робота над цим перекладним українсько-російським словником тривала майже півстоліття - протягом 1861-1907 років. Матеріали до нього збирала редакція журналу "Кіевская Старина". "Словарь української мови" - перекладний українсько-російський словник, виданий 1907-1909 в Києві у 4 томах. Упорядкував з додатком власного матеріалу Б. Грінченко. "Словарь української мови" став словником української живої мови. Поряд із загальноновживаними словами фіксуються і діалектизми, часом вузьколокальні; вони здебільшого документуються. Українські реєстрові слова в словнику пояснюються російськими відповідниками чи описово, переважна більшість їх ілюструється реченнями; при назвах рослин і тварин, як правило, наводяться їхні латинські наукові відповідники. Широко представлена українська фразеологія, часто з поясненням її походження. У передмові до словника, Б. Грінченко подав стислий, але досить докладний огляд історії української лексикографії.

Словник української мови за редакцією Б.Д.Грінченка являє собою цінну лексикографічну пам'ятку. Цей двомовний — українсько-російський — словник (у своїй основі перекладного типу) має до 68 тисяч реєстрових слів і є першим в українській лексикографії великим зібранням лексичних фондів української мови з перекладом включених до нього слів на російську мову

(значно рідше — з тлумаченням значення слова російською мовою) і здебільшого з відповідним українським ілюстративним текстом до кожного з поданих значень слова. В реєстрі словника представлена лексика як літературної мови XIX ст. і фольклору, так і більшості українських діалектів. Словник досить широко подає українську фразеологію, часто з поясненням її походження.

Про Бориса Грінченка (1862-1910)

Письменник, педагог, лексикограф, літературознавець, етнограф, історик, публіцист, громадсько-культурний діяч. Редактор низки українських періодичних видань. Був одним із засновників Української радикальної партії. Виступав за захист української мови. Літературні псевдоніми: Василь Чайченко, Л. Яворенко, П. Вартовий, Б. Вільховий, Перекотиполе, Гречаник.

Автор фундаментальних етнографічних, мовознавчих, літературознавчих та педагогічних праць, історичних нарисів, перших підручників з української мови й літератури, зокрема «Рідного слова» — книжки для читання в школі. Укладач чотиритомного тлумачного «Словаря української мови». Один із організаторів і керівників товариства «Просвіта».

Літературну діяльність розпочав у 80-тих роках 19-го століття. Грінченко автор близько 50 оповідань («Чудова дівчина»(1884), «Сама, зовсім сама»(1885), «Олеся»(1890), «Украла»(1891), «Дзвоник»(1897) та ін.), повістей «Соняшний промінь», «На розпутті» (1890), «Серед темної ночі»(1900), «Під тихими вербами»(1901), збірок поезії «Пісні Василя Чайченка» (1884), «Під сільською стріхою»(1886), «Під хмарним небом»(1893) та ін.). Історичній темі присвячені драми: «Серед бурі» (1897), «Степовий гість» (1897), «Ясні зорі» (1884—1900). Грінченко перекладав твори Фрідріха Шіллера, Йогана-Вольфганга Гете, Гайнріха Гейне, Віктора Гюго, та ін. Грінченко впорядкував і видав у трьох книгах «Етнографічні матеріали зібрані в Чернігівській і сусідніх з нею губерніях» т. 1-3(1895-99). Йому належать цінні збірки народної творчості «Пісні та думи» (1895), «Думи кобзарські» (1897), «Веселий оповідач» (1898) та ін. Плідно працюючи в галузі народної освіти, Грінченко свої педагогічні погляди виклав у працях: «Яка тепер народна школа в Україні» (1896), «Народні вчителі і українська школа» (1906), «На беспросветном пути. Об украинской школе» (1906) та ін. Грінченко боровся за навчання українських дітей рідною мовою, виступав за чистоту української літературної мови. Створив ряд шкільних підручників, серед яких «Українська грамати́ка», «Рідне слово».

Б.Грінченко був людиною надзвичайно працелюбною. Палка любов до рідної землі, до свого народу змушувала його «силуватися знаходити іскру світу там, де, здавалось, була сама темрява». Саме такими променями справжнього народного ества стало видання його наукових розвідок «Етнографічні матеріали, зібрані в Чернігівській і сусідніх з нею губерніях» у трьох томах (1895—1899 рр.), «З вуст народу» (1900 р.), «Література українського фольклору (1777—1900)» (1901 р.). У 1902 році письменник перебирається до Києва. Тут разом з дружиною Марією Загірною він трудиться над укладанням вершинної своєї праці — чотиритомного

«Словаря української мови»(1907—1909рр.). Цю визначну роботу було відзначено академічною премією.

Сьогодні ми знаємо Бориса Грінченка як письменника, поета, автора славнозвісного «Словаря української мови», але не слід забувати, можливо, найголовніше: він один з небагатьох будителів національної свідомості, один з небагатьох справжніх будівничих національної ідеї, один з небагатьох істинних патріотів України.

<https://litmisto.org.ua/?p=3181>

В умовах утисків української мови і школи, що гальмувало розвиток національної свідомості, Борис Грінченко закликав батьків учити дітей українською: **«Мусимо починати вчити своїх дітей дома, щоб учити по-українському, а потім уже, геть далі, вчити мови московську, французьку, німецьку та давати дітям виразно зрозуміти, що українська мова їм рідна, а не московська».**

Борис Грінченко

«Не бійтесь заглядати у словник: це пишний яр, а не сумне провалля; збирайте, як розумний садівник, достиглий овоч у Грінченка й Даля», – писав про нього Максим Рильський. Саме завдяки Словнику української мови Бориса Грінченка найбільше знають у світі. Словник став основою для розробки українського правопису. Завдяки Грінченку в українській мові закріпилося вживання апострофа. Напередодні Дня працівників освіти пригадаємо, що ще важливого зробив за життя цей педагог та мовознавець.

Грінченко належав до Братства тарасівців – таємної організації, учасники якої присягли на могилі Кобзаря поширювати його безсмертні ідеї серед українців. До кінця життя Грінченко був вірним цій присязі.

В умовах утисків української мови і школи, що гальмувало розвиток національної свідомості, Борис Грінченко **закликав батьків учити дітей українською**: «*Мусимо починати вчити своїх дітей дома, щоб учити по-українському, а потім уже, геть далі, вчити мови московську, французьку, німецьку та давати дітям виразно зрозуміти, що вкраїнська мова їм рідна, а не московська*».

Народний учитель Борис Грінченко, 1883 рік (фото з Вікіпедії)

https://zaxid.net/statti_tag50974/

Вступна стаття відомих письменників і видавців того часу до репринтного видання словника української мови Бориса Грінченка

Словник української мови за редакцією Б.Д.Грінченка являє собою цінну лексикографічну пам'ятку. Цей двомовний — українсько-російський — словник (у своїй основі перекладного типу) має до 68 тисяч реєстрових слів і є першим в українській лексикографії великим зібранням лексичних фондів української мови з перекладом включених до нього слів на російську мову (значно рідше — з тлумаченням значення слова російською мовою) і здебільшого з відповідним українським ілюстративним текстом до кожного з поданих значень слова. В реєстрі словника представлена лексика як літературної мови XIX ст. і фольклору, так і більшості українських діалектів. Словник досить широко подає українську фразеологію, часто з поясненням її походження.

Словник української мови за редакцією Б.Д.Грінченка становить зведення праці багатьох кореспондентів журналу «Киевская старина», кваліфікований добір матеріалів з творів художньої літератури та численних фольклорних джерел з частковим використанням попередніх словників такого ж типу і з значним доповненням записами діалектного і фольклорного матеріалу, зробленими самим редактором Словника. У редакторській передмові Б.Д.Грінченко подає огляд попередніх лексикографічних праць на Україні і докладно висвітлює історію збирання, систематизації і редагування матеріалів цього Словника. Словнику Б.Д.Грінченка, як відомо, була присуджена Російською Академією наук друга премія М.І.Костомарова «за лучший малорусский словарь».

Академік О.О. Шахматов у своєму розгорненому відзиві для визначення названої премії, вказуючи на такі недоліки Словника, як нерівномірне опрацювання словникового матеріалу окремих українських говорів, недосить повне використання названих у Словнику джерел, неповне охоплення української літератури до 1870 р. (межа, визначена редакцією «Киевской старины»), відсутність систематичного використання попередніх словникових праць, окремі випадки недостатнього

розмежування різних значень слова і омонімів, та на деякі інші дрібніші недоліки, — цілком законно відзначає широту і глибину охоплення Словником живої мови українського народу багатство поданого матеріалу з майже завжди точною його документацією, здебільшого точну передачу значень слів та різних їх відтінків.

Протягом 1924—1937 рр. вийшло з друку кілька українсько-російських словників обсягом від 8—10 до 15—25 тисяч слів з обмеженим ілюстративним матеріалом або й зовсім без нього. Ці словники стояли на дуже низькому науковому рівні і, не задовольняючи вимог суспільства, не мали успіху й швидко відійшли до архіву.

Словник української мови за редакцією Б.Д.Грінченка не може, звичайно, замінити згаданий нами вище чотиритомний українсько-російський словник і задовольнити потреби громадськості, бо в ньому, вже хоч би з огляду на час його видання, відсутня велика кількість слів, які за останні п'ятдесят років, особливо в роки після Жовтневої революції, з'явилися і усталилися в нашій літературній мові, відбиваючи бурхливий розвиток суспільного життя у всіх його галузях. Крім того, Б.Д.Грінченко уникав науково-технічної термінології і слів, запозичених з інших мов, внаслідок чого ця лексика, крім досить широко поданої ботанічної і ткацької термінології та дуже незначної кількості інших науково-технічних термінів, представлена у Словнику недостатньо; так, ми не знаходимо у ньому багатьох уже на той час поширених в українській мові загальноновживаних слів і таких, наприклад, термінів соціально-політичного характеру, як **пролетаріат**, **буржуазія**, **клас**, **революція**, **соціалізм** і под., а також інших слів іншомовного походження. Багато слів, вміщених до Словника за редакцією Б.Д.Грінченка, за п'ятдесят років розвитку і збагачення української мови змінили своє значення: або набули нових, чи, навпаки, втратили деякі з поданих у цьому Словнику значень. Цей Словник, зрозуміло, не може бути також надійним довідником щодо правописних норм сучасної української літературної мови. Усе це повинно бути певним застереженням для тих, хто буде користуватися даним перевиданням Словника української мови за редакцією Б.Д.Грінченка.

У 1927—1930 рр. була зроблена спроба здійснити «виправлене й доповнене» видання Словника Б.Д.Грінченка за редакцією С.Єфремова та А. Ніковського, в якому виявилися націоналістичні настанови цих редакторів. Словник «збагатився», наприклад, лише на букву **а** такими словами, як **абстинент** — воздержник, воздержный человек, **абстинёнтка** — воздержница, **абстиненція** — воздержание, **асекураційний** — страховой, **асекурація** — страхование, страховка, **асекурувати** — страховать, такими формами, як **аквареля** — акварель, — і все це з посиланням на націоналістичний словник того ж самого А.Ніковського. Відповідно були використані й інші джерела: так, цитатою з М.Черемшини було підкріплене чуже українській мові слово **альярм** — тривога, з Ол. Левицького — слово **апарат**, для якого «удосконалювачі» словника знайшли лише одне значення невідоме українській літературній мові: церковная утварь, облачение (*Барзо веле... апаратів церковних*,

лихтарів і інших річей набрала). Такий самий характер мали і «виправлення», зроблені в Словнику.

Редактори згаданого перевидання Словника Б.Д.Грінченка не завжди позначали свої виправлення і доповнення, зроблені часто відповідно до їх націоналістичних настанов. Природно, що таке «перевидання» Словника української мови за редакцією Б.Д.Грінченка було справедливо засуджене громадськістю і припинене на букві **н**.

При перевиданні Словника, яке здійснюється тепер, прийнята наукова настанова, що ні «удосконалення» ні «осучаснення» його, як і всякої іншої історичної пам'ятки, не припустиме.

Словник української мови за редакцією Б.Д.Грінченка цінний як лексикографічна пам'ятка, як історичний документ, як широке зібрання матеріалів живої народної мови, поєднаних з даними літературних джерел і може бути дуже корисним у спеціальних лексичних дослідженнях. І саме з урахуванням цього значення даного Словника постало питання про його перевидання фотомеханічним способом.

Склад Словника української мови за редакцією Б.Д.Грінченка в багатьох моментах далекий від наших сучасних вимог до праці такого типу. Це, насамперед, стосується реєстру Словника. Тут є чимало брутальних і лайливих слів, а також слів, які відображають реакційну ідеологію або становлять неприпустимі образливі назви різних народів.

Друге, на що треба звернути увагу в цьому плані, — це ілюстративний матеріал. В ілюстраціях до того чи іншого слова знаходять своє відображення відзначені вище недоліки реєстру; крім того, поряд з величезним, типовим для цього Словника, матеріалом, що об'єктивно відображає різні сторони життя народу, його набути віками глибоку мудрість, особливо у фразеології, є досить значна кількість тенденційно підібраних ілюстрацій, що відбивають чужу, а, часом і ворожу нам ідеологію або становлять власне церковну проповідь.

Нарешті, цей Словник здебільшого не орієнтує того, хто ним користується, щодо сфери вживання того чи іншого слова, щодо приналежності його до літературної мови чи діалектів, хоч, правда, останнє часто можна встановити з позначення джерела ілюстрації.

З дрібніших недоліків треба відзначити окремі випадки пропуску безсумнівних російських відповідників до українських слів, зокрема подачі до української видової дієслівної пари лише однієї видової форми в російській частині, невідповідності посилань від одного слова до іншого тощо. При критичному використанні цього видання треба враховувати ідеологічні позиції Б.Д.Грінченка з проявом націоналістичних настанов.

При підготовці цього Словника до перевидання в ньому зроблено лише правки суто технічного порядку. Основні типи виправлюваних помилок: плутання українського **и** з російським **ы** і навпаки, пропуск розділових знаків у частині розробки слова (але не в ілюстраціях), перевернуті літери у курсиві (**ирошу** замість **прошу**, **шобі** замість **тобі** і под.) та деякі інші. Усі наявні у Словнику написання, типові для правопису кінця XIX — початку XX ст. залишаються, звичайно, без зміни, напр.: позначення пом'якшення кінцевого **р** — *вівтарь, вівчарь*; закінчення **и** в родовому відмінку однини іменників жіночого роду на приголосний — *безневинність, -ности, безперечність, -ности, відомість -мости*: написання **и** на початку слова — *иный, иноді*, а також у префіксованих — *переиначити*, написання **і** замість **и** в словах типу *вимірати, відмірати, відпірати, підбірати* та ін. Зберігається також літера **г** (*газда, геґекати, гиґнути*), якої немає в сучасному українському алфавіті.

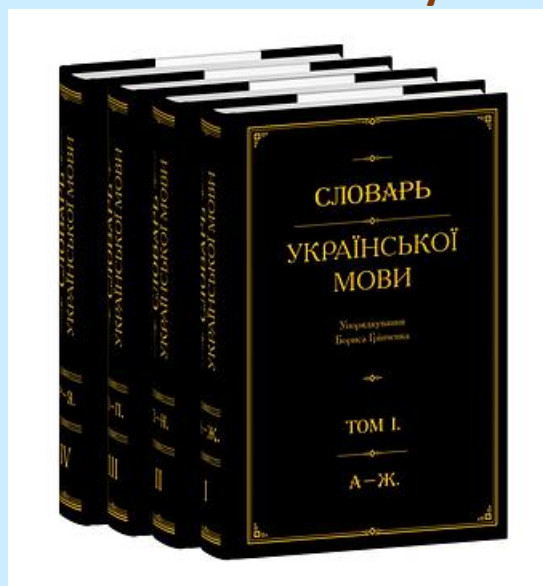
У Словнику, що перевидається, випала частина матеріалу між словами **захищатися** і **зацаринський**. У згадуваному вже нами перевиданні С.Єфремова та А. Ніковського цей пропуск (4 сторінки) відтворюється ніби за рукописом Б.Д.Грінченка. В рукописі Словника, що зберігається в Києві в Державній публічній бібліотеці УРСР, саме ця частина матеріалів тепер відсутня. Беручи до уваги дуже вільне поводження названих редакторів з матеріалами Б.Д.Грінченка та підробки, до яких вони вдавалися, готуючи це видання, ми вважаємо за краще не поновлювати цього пропуску за таким непевним джерелом.

М.П. Бажан, О.І. Білецький, І.К. Білодід, Л.Л. Булаховський, В.С. Ільїн, М.Т. Рильський

Київ, 1958

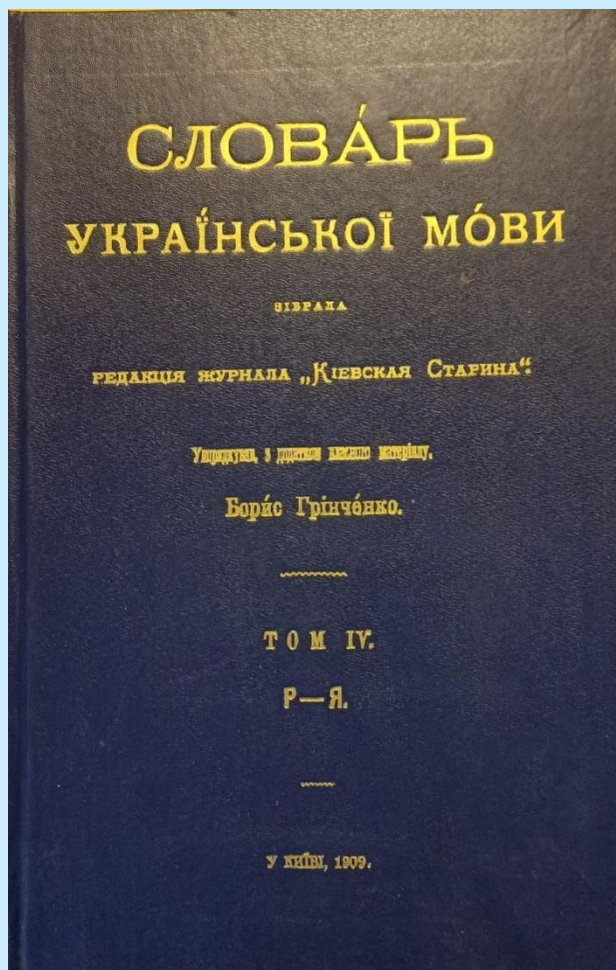
<https://r2u.org.ua/data>

Сучасні видання Словаря

Словарь української мови. В 4 т./За ред. Б. Грінченка. — 2004. — Ексклюзивні видання

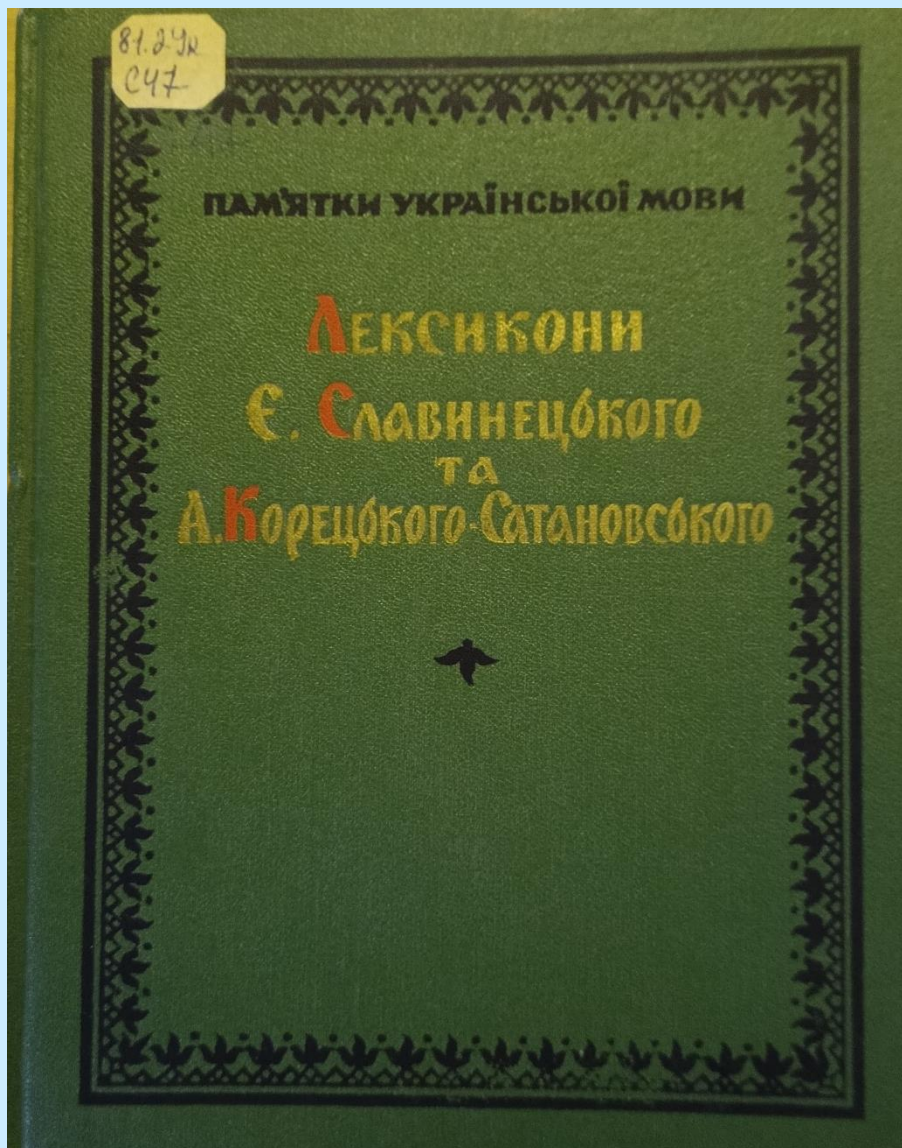
**Словарь української мови за редакцією Бориса Грінченка.
Видання 1997 року. Зберігається в бібліотеці інституту**

Словарь української мови: в 4 т./ Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко. – К.: Наукова думка, 1997. – 616 с. – Т.4.Р-Я

Книги з історії української мови.

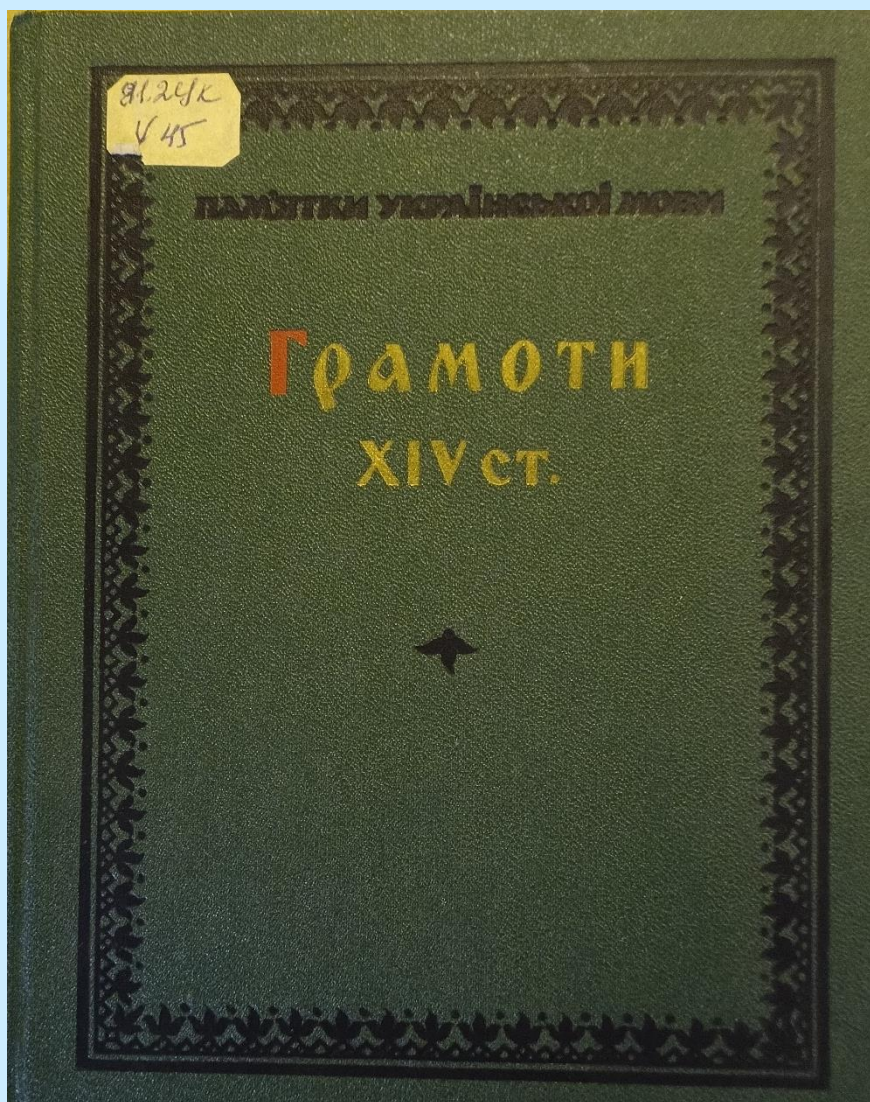
Зберігаються в бібліотеці інституту

Лексикон латинський Є Славинецького. Лексикон словено-латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / підгот. В.В. Німчук; відпов. ред. К.К. Цілуйко. – К.: Наукова думка, 1973. – 540 с. — Пам'ятки української мови XVII ст.

Рукописні лексикони – важливі пам'ятки, в яких відбиті словникові скарби не тільки церковнослов'янської, але й української мови середини XVII ст.. Вони дають багатий матеріал для вивчення лексики, словотвору й фонетики української мови тієї доби.

У вступному дослідженні до публікованих текстів дається характеристика різних списків словників, аналіз їх з погляду історії української мови й лексикографії, показано значення «Лексиконів в історії мовознавства».

Грамоти XIV ст./ Упоряд., вступ. стаття, комент. і словн.-покажч. М.М. Пешак.; відпов. ред. В.М. Русанівський. – К. ;Наукова думка, 1974. – 255 с. : іл. – Академія наук Української РСР. Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні.

Письмові документи XIV ст., представлені у збірці, являють собою пам'ятки юридично-ділового стилю давньої української літературної мови. Крім самих текстів пам'яток, о в міру можливості супроводжується фотокопіями оригіналів, читач знайде у виданні бібліографію історичної, палеографічної та мовознавчої літератури як до кожної грамоти зокрема, так і до тих історичних осіб і географічних назв, що згадуються в цих документах і подаються в покажчиках. Різноманітні публікації пам'яток, вперше зведені разом, допоможуть майбутнім дослідникам уточнити неясні місця з текстів оригіналів.

Бібліотека ОІППО

Жовтень 2025 р.